

РОМАН ГУЦАЛО

НА ЦІЛИНІ

ЧАСТИНА ДРУГА

I

Минуло два роки.

Було саме перед першим травнем. Антін бігав, як навіжений, по селі, збирав хлопців і дівчат, щоб підготуватися як слід до свята. Антін чекав, чекав на Мариську та Павла й не дочекавшись побіг сам за ними.

Старий Перебийніс тільки що прийшов від кума (трохи засамогонена голова), поліз на піч і скоро захріп. Павло бив лядою й гонив човником за варстатом. Мариська вишивала чорною вовною пазуху. Малий Івась з котом вигравав: тисне за лапку й питається:

— Ти батька мав?

— Мав! — кричить від болю кіт.

Тоді саме зайшов Антін.

— Добрий вечір!

— Здоров! — відповів Павло й затарабанив лядою. В голові думка:

— Якого біса його принесло?!

— Павле й ти, Марисько! Я маю до вас прохання. Через тиждень святкуватимемо першого травня, а співаків бракує. Вже декотрі хлопці й дівчата погодилися. Чи не допомогли б і ви?

Павло покрутив головою й ляпав байдуже лядою, а Мариська почервоніла з вухами й несподівано відповіла:

— Спитайся в батька... Сам знаєш... Коли не дозволять — не піду.

Старий показав голову з печі:

— А хто там такий? А... Це Антін, а я думав, що вже чорти принесли кого ночувати!? Старий спустив ноги на лежанку.

— Здрастуйте! — поспішив Антін привітатися. (Старий на привітання лише кивнув головою). — Я до вас з проханням: відпустіть Павла й Мариську трохи поспівати.

— Ще ж трійця далеко... щоб готуватися!

— Та це, дядьку, не до трійці, а до революційного свята. Там Микита Петрів буде... Катерина Потапова! (Середняцькі син і дочка).

— Це ти хочеш, щоби вони в оту читальню йшли? Де всякі там збираються... (тут старий додавив слівце, що ще не ввійшло до словників).

Мариська вгнула голову й наче хотіла її заховати під ту сорочку, що вишивала.

— Та що ви, дядьку, балакаєте якусь дурницю. — розсердився Антін: — дурень один наплів, а ви й вірите. Сами приходіть подивіться, що там нічого поганого немає.

— Оце таке! Ще стару свою голову поніс би туди між оті безувіри. Мої діти туди не пійдуть. Ходиш сам — ходи, а хазяйських дітей

не баламуть, бо правду кажу, що друком із обійстя вижену! А коли вони пійдуть — волосся обірву з голів, спину зкраю. — Й поліз знову на піч, а з печі ще говорив: — Послав би ще дітей, щоби потім плювали на святі ікони та матюкалися до батька... Безбожники! Й гріха не бояться. Карає бог і ще покарає!

Антонові стало ніяково. Не міг він дойти, що з старим зробилося. Перше все такий був добрий і вже лічив його за зятя. Хотів заглядити неприємне враження:

— Не лайтеся, дядьку! Не пустите — обійдемося. Я лише не розумію, чого я таким для вас ворогом став. Чому ви на мене ока не маєте. Ви ж не куркуль який-небудь. Вас же гетьманці били...

Перебийніс показав знову з печі білу голову:

— Кажеш гетьманці... Один біс! Тоді спина знесла все... А тепер... Мав коні — де вони тепер? Мав свині — де вони тепер? Одна корівчина зосталася та й ту скоро прийдеться за хвоста волокти на ярмарок.

Старий пригадав, як колись бувало вітром на парі коней пер у санях на ярмарок. У бодні сало було — не виводилося. А тепер товчеться, товчеться, а воно все десь дівається, а не набувається.

А голос Антонів бренив:

— Це ж революція... Це ж велика війна була. Це все рівно, що пожежа велика. Подумайте-но дядьку, чи від пожежі можна скоро відбудуватися. Не можна! Та й один хазяїн через кілька років таки зробить собі нову хату, знову стане добре жити... А нас же не один, а багато, а сила! Й ми відбудуємо, що пожежею-війною знищено. Відбудуємо! Ви ще, дядьку, добре будете жити, без пана, без царя-кровопивці... Треба тільки вчитися та робити.

Старий образився з повчаючого Антонового тону:

— Слухай но, хлопче! Не вчи мене! Більше твого прожив, маю свій розум. Побачимо, як то ти відбудуєшся: он хата в батька перевертається, а дітей купа... Без бога — ні до порога. Так і діди наші казали... — і старий знову заховав голову на піч.

— Значить не пустите?

— Не пустю!

Тоді Антін вийшов. Мариська на хвилинку вибігла в сіни. Вона лише торкнулася гарячими губами його лиця...

...Антін косив пшеницю. Пригадав все це й зажурився. Одно лихо: Терешко вижав жито й звів до себе, що він сіяв, і друге лихо — щось ізробилося з старим Перебийносом. Старий наче здурів. Він заборонив Марисьці виходити вечорами з дому, заборонив синові Павлові товаришувати з комсомольцями. І якраз це трапилося чомусь після того, як до села дійшла звістка, що Никифора й Гниду засуджено до розстрілу, що Терешкова Мотря живе з більшовиком Петром, наче з чоловіком.

Антін потягнув косою аж буйна пшениця затріщала. Став. Закурив та й сам до себе промовив:

— А ще ми з старим повоюємо! Та й Терешко хай не тішиться. Можемо готовеньке житечко й із засіку взяти!

II

Крадькома підлазив літній ранок до села, що вкрилося сивою рядниною й солодким сном спить у долині. Червоним котом крадеться сонце з-за широких листатих лопухів — сивих небосхилів, щоб раптом вигулькнути й міріяди іскр кинути (мов прожектор) на сіре село.

Ось колюча іскра вже зарожевіла на засльоженій шибці, пролізла крізь одчинену браму в клуню, полоскотала зажмурені очі старого Перебийноса, що старими, але міцними ще грудьми хропе на увесь двір на возі.

— Еге... Оце так спимо! — жваво схоплюється старий з-під заросяного кожуха: — гей, ви! Чи й до полудня не повилазите? — заглядає він до чорної клуні, одхиливши браму.

Дзигною вибігла з прижмуреними очима, в білій сорочці дівчина, обмила в заросяній траві ноги й за дверима сіней сховалася.

— А ти, Павле, чого там завмер? Чи з друком до тебе йти! — оглядається старий ще до клуні.

Сидить старий верхи на дубовій колодці й молотком б'є по сталевій косі.

Дзвенять коси по селі, клубками дим котиться з хворостяних димарів, тарабанять відра й мекечуть вівці.

Є одміна в селі. Через дорогу від Перебийносового подвір'я, де колись дьогтем на дошці було написано „Розправа“, тепер чепурненька вивіска грала літерами — хата - читальня.

А подивись навкруги, — все неначе так і застигло. Пастушки он потягли корів на поле, вулицею порипів віз, пройшло кілька молодичь з серпами, баньками, перевеслами. Розлізуться вони по полі, як ті миші по стерні.

Старий Перебийніс креше по косі. Срібні кудлаті брови стріхами настовбурчилися над очима, а в голові поволі плазує червяком думка. Раптом над головою:

— Здрастуйте, дядьку!

Старий аж здригнувся і молоток застиг на косі. Перед ним стояло два хлопця, й обличчя їх сміялися ранковою свіжістю, як яблучка.

— Що... Налякали Вас? — сміялися хлопці: — вибачайте! Ми так тихенько зайшли, бо думали, що в вас є собака... Щоб була за п'яти не вхопила!

— А бодай вас! Старого злякати! Драстуйте, драстуйте! А чиї ви?

— Та це ми з району... Ночували в Піщані, а раненько оце до вас... Чи не знаєте, де тут живе Антін Бордуляк?

— Отой камсамол?!

Старий махнув незрозуміло рукою й знову взявся до молотка. Потім підвів голову й глянув на хлопців:

— А ви теж камсамолі?

— Еге-ж!

Перебийніс почав клепати по косі, а хлопці сіли на другій колодці й стали закурювати.

— То не кажете, дядьку, де його хата?..

— Старий Перебийніс перестав клепати, подивився на вікна в своїй хаті й, сплюнувши, став теж крутити замаخورеними пальцями цигарку.

— Отам питаєте... (старий махнув рукою на вулицю) ви коли до нього, то ідіть собі. Немає тепер часу тут з вами язиком ляпати, — встав і поволік ноги до клуні, мимрячи: — у людей жнива, а вони з району й мають бісові діти час шлятися...

Хлопці подивилися один на одного й вийшли на вулицю. Старий гукнув від клуні:

— Марино! Чорти б твого батька... Чи скоро ти там отой обід скапариш?

— Та вже давно готовий! Щось ходять та бурмочуть. Не чують, коли кличеш... — обізвалася дівчина з сіней: — Павло та Івась уже давно пообідали, а вони наче не чують.

— Ну, годі, годі! Маєш хоч гембу добру. Я піду на леваді травицю зіб'ю, а ти підеш на руду та позносиш сіно. А то людська худоба толоч зробить. Сами не догадаєтеся.

Старий сьорбав гарячий борщ, підставляючи окраєць хліба під ложку й навчав:

— А завтра, щоб ти встала... Щоб не будити! Ніччю треба докосити й звязати пшеницю й у полі ячмінь почнемо. Перевесел наробить із вечора.

Пообідавши, старий узяв косу, кушку застромив за очкура й подався на леваду. Зігнута спина побіліла між деревами. Сонце дровичлося з тіннями, сміялося в краплинах роси на зеленому листі ліщини й намагалось плигнути по-над верхів'я грабчаків та ясенів.

Мариська вхопила граблі й собі за ворота подалася...

III

Хололи сліди Марищині по пиляній дорозі. Виблиском ще видно було молоду, здорову, струнку дівочу постать: минала що-йно криницю Терешкову.

Через перелаз перескочило троє хлопців. Два тих, що з району, а третій Антін. Шмагляве обличчя його й темні очі нахилилися до низу, коли його товариші зверталися до нього: він був на цілу голову вищий за них. Хлопці йшли й міркували...

...Важко їхати непробитою дорогою, важко класти першу борозну на цілині. А село ж—непробита дорога, а село ж—цілина, та й ще міцна цілина, втоптана. Топталися по ній скаженими танцями, пороли каблуками віковичньо пани, а мізки давили, мов оливом заливали, попи. Важко йти непробитою дорогою, важко класти першу борозну...

Хлопці подивилися на дівчину:

— Це ж та... В старого... Не дарма старий кипить на Антона... Бач яку дочку має!

— А все таки буде комсомолкою!—відрубав Антін:—та це на бік, хлопці! Нам треба голову комнезамську й кеведецьку... Треба їх зловити, поки на поле не втекли... Парфене!—гукнув Антін до чоловіка, що ніс ведро води від криниці:—зараз же побіжить до Петра та Івана. Скажіть, щоб зараз сюди прийшли... З району приїхали.

— Та хіба їх застанеш тепер?—чухався на стежці Парфен.

— Мусите найти!

Зайшли до хати-читальні. Пахло давнім перегорілим тютюном і вохкістю. Коло стіни стояв стіл і кремезі лави.

На стінах висіло кілька портретів, розмальовано кілька гасел. Висіла стінгазета.

— А гарненько в середині!—сказав один комсомолец:—як підходив, то гадав, що тут сміття по коліна, як у Пищані. Знадвору ваша хата-читальня справляє вражіння надто кепське...

— Нічого... Нема іншого приміщення. Насилу це відвоювали. Воно через те, що знадвору дощі обмили стіни. Тепер захопили жнива—нема часу обмастити. Хай-но з роботою трохи справимосся, то наші дівчата й ізнадвору зроблять з неї квіточку.

Входили голова комнезаму й голова комітету взаємодопомоги:

— Драстуйте, товариші! Ну, й знаєте, коли приїжджати... Тільки конячину запріг, думав смикнути в поле, а Парфен у воротах:—стій!

— Ще вспієте наробитися... День великий! Ми скоро тут!

— Та вірте хоч ні, а жінка вже ледве не зість. Тут жнива, а що дня приходиться шарпатися по громадських справах. Там тобі

отой дурноверхий Терешко вижав жито, другий снопи забрав з поля, Гапликів Степан ледве не зарізав дядька Оксеня... Це як жнива, то хоч вішайся! Всі знають — до голови Комнезаму! Чисте горе з тими куркулями! Відбираємо тую землю, що - року, а вони вчепилися до неї зубами й хоч - ти - що - хоч!

— А ну, хлопці, до діла! — один із комсомольців одчинив теку: — нам треба перевести кампанію допомоги вашим вдовам, сиротам і червоноармійкам, що не мають робочої сили, не зможуть самі справитися з жнивами. Чи є у вас такі, скільки їх, скільки в них хліба не вижато?

— Та таких є довольноно... Он Оляна ледве ноги волочить — застудила взимку... Коли вона вижне? Мабуть і до покрови хватить. У сиріг Темкових і не зачеплено. А, будь ласка, дозвольте, хто їм допомагатиме... Часом не нарядом?

— Заспокойтесь, Петре! Це я беру на себе! Не лякайтеся! — заспокоював Антін.

— То ходімо до канцелярії — там у нас списки є...

Пішли. Над списками нахилили голови й робили вимітки.

— Оцій треба допомогти!

— У цих ще трошки залишилося!

— Тут весь лан стоїть... І не зачеплено!

Виявилося, що треба допомогти п'ятнадцятьом сім'ям. Закінчили справу скоро. Голови поспішали з канцелярії.

— Ну, й гаразд! Тепер ви вільні! Завтра виходьте на поле, побачите, як комсомольці працюватимуть! — тер руки від задоволення Антін.

— А хто саме? Приїдуть які? — зацікавилися голови.

— Та хіба в нас мало людей! Нащо нам чужі... Побачите, як зажарим завтра! Ото зле, що дівчат мало... Прийдеться хлопцям деяким в'язати. А то ми показали б, як треба збирати хліб!

— Це добра штука! Ото бідні будуть радіти та дякувати! — дивувалися голови.

Знову підходили додому. Перескакували знову терез тин.

— Ех, мати чесная! Коли б уже ключем вилетіти на поле! Коли б уже того часу діждати, щоб оцю похилу хатину та отуди ік бісу чоботом повалити! — І Антін підняв босу ногу до низької стіни, наче намірявся вдарити в гнилий бік.

Спариться й зімліє день. Вишкварками темними повертаються ввечері люди з полів. Старі падають на голі лави, на землю, як мухи в - осени, безсилі. Легка річ отой серп, а скільки за день сили візьме в людини. Косяться очі на куркулячі поля, де дринчить косарка... І знову очі донизу, спина півкругом і серп обіймає жовті стеблини пшениці.

Після роботи руки як мотуззя. В роті сухо, а в шлункові, наче в бочці, хлюпає вода: багато за день її випито.

Село ввечері не затихло. Молоді груди освіжило вечірнім лоскотом вітру, червільково обличчя запалилися. Дрочить молодь нічну тишу.

Он верби похилилися над ставом. Опустили віти свої, мов руки, розкарячивши пальці, аж до самісінької теплої води... Наче вмиваються нею. Листочки помаленьку шелестять, наче змовляються про щось, як той хлопець, що стоїть із дівчиною під ними.

А з берега падають голі тіла, заялозені денним потом у теплий купіль і виплеск міцних рук гонить широкі хвилі по чистому плесні ставка.

— Ого-го! Катай на той беріг!

Відгомін котиться вкупі з водою й де кінчається він, відомо тільки бистрій річці та широкому полю.

— Антоне, я вже піду... Треба викупатися та й додому, бо батько чогось сказилися...

— Іди! Завтра ми там коло вашого поля на Оляниному будемо всім комсомолом працювати. Побачиш! Навертай трохи батька... А то заціпять губи й ні писку... Треба ж колись його перемогти!

Дівчина вибриком подалася до того місця, де чути було дівочі голоси, а Антін скоренько зсунув з себе шмаття й ляснув по воді здоровим тілом так, що аж віти верб захиталися.

IV

Сумно застигло панське гніздо — занедбана економія Підгурського (недоголянівчани таки відвоювали тут собі шмат землі) серед полів широких, що густо заставились копами. Під бік майже старої воловні уперлося Перебийносове поле. Павло тягнув косою коло самих суголовок — цілі гони від економії. За ним граблями горнула Мариська навої пшениці. Обійме навій, пригорне до себе й на стерні лежить сніп, як годований кабан, а вона далі горнула, обіймала та пригортала.

Павло заловляв все глибше та глибше косою. Спина боліла, руки тримтіли, але вперто не кидав він коси, добираючись до суголовок.

Старий горілиць лежав під копою. Сніп замість подушки під головою. Старий хріп на все поле, розкинувши руки. А сонце гралося в його бороді, й мухи танцювали по обличчю.

Оляна за межею ходила по стерні, зазбирувала колоски в одну велику квітку й втирала сльози. Учора на її полі ще тільки один полукіпочок стояв коло суголовок, а сьогодні цілий ряд вишикувався їх до самого рову колишньої економії, наче салдати.

— Як їм і подякувати! Ото милі діти... Чужі, а пожаліли стару... — сіла Оляна на межі, якраз там, де Мариська в'язала: — сьогодні й ви завяжете спасові бороду — говорила стара, — а мені було б хватило і до покріві! Далеко вже вони зайшли. Хоч би піти та подякувати та ноги клятї прямо не ходять. Насилу до поля дошкандибала... Може, Марисю, побачиш Антона, то подякуеш від мене! І хто їх навчив таке добро зробити?

— А про Леніна, тітуню, чули?!

— Та це либонь найстарший над більшовизмою...

— Ото він вчив так робити!

— Пошли, боже, здоровлячка тому Ленінові!

Далеко шаруділи коси. Було видно, як виблискували на сонці, коли по них мантичкою тягли. Рівні покоси, як стрічки, лежали позад косарів. А стрічки підхоплювалися дівчатами: там, де кінчались кінці стрічок, поле рябіло снопами.

— На чийому це вони тепер косять? — червоними очима з-під долоні дивилася Оляна.

— А на сирітському... Темкових серіт...

— Ото-то-то! Теж бідні осталися. Гарні милі діти! Спасибі вам, спасибі! — Оляна підклала сухий кулак під голову й похилилася на межу.

Сонце сторчувало землю гарячим промінням. З поля, де працювали комсомольці, котилось веселе:

„По горах, по горах
По горах, по горах,
По го-го-рам, горах, горах —
Гей, сьогодні тут, а завтра там...”

Павло опустив косу й погляд гарячий кинув у той бік, звідкіля котилася пісня. Повернув голову до Мариськи:

— Отде працюють! А тут, як барсуки: те сопе під полукипком, те коло коси, те коло граблів... Пху!—Павло кинув кашкетом об землю й знову вхопився за косу:—коли б докосити та з поля! Серце розірветься...

Люто шипіла коса, як гадюка.

Павло, нарешті, кинув косу й припав животом до землі. Мариська дов'язувала останнього снопа. Старий складав копи.

Підходив старий до суголовок:

— Чому на спасову бороду не залишив? Завжди не так як у людей... — Чи не в комсомольців вже навчився?

— А може, скажете, зле вони роблять!—підводив голову Павло: хотілося дратувати батька.

— Нема чого ледачим робити в себе та й по чужих полях шляються!

— Мабуть у одного Антона є більше вашого коло чого робити... — сердито, десь у землю, задьорчисто говорив Павло — гнівом кипів на батька.

Ішли додому. (Ячмінь ще позеленкуватий був). Старий плентав ногами: коса на плечах, банька в руках. Павло вдався навпрошки і швидкими кроками ступав і ховався по-за копи. Мариська пішла коноплі брати.

Сумом обгорнули, жовтим пилом зачаділи коноплі, коли Мариська влізла в них. Шарпнула одну коноплину—перервалася. Шарпнула другу—перервалася. А там десь недалеко шипіли коси, а там недалеко гаморіли дівчата! Тільки на гору зійти й там вони... Шарпнула ще—й знову перервалася коноплина.

— Хай ви скажете!—кинула Мариська жмут:—треба дощу дочікуватися!

Вона вилізла з конопель і козою подерлася по-під гору межею. Тут наче дочікувалися її. Тільки-но голову свою показала, як назустріч покотилося:

„Як полола дівчина буряки, буряки...
Десь взялися комсомольці козаки, козаки...
Вони тую дівчиноньку узяли, узяли,
В комсомольський осередок привели, привели...”

— Марисько! До мене серце!—гукала й кивала пальцем Катерина Потапова.

Мариська через покоси до Катерини побігла.

— Що батько дозволив?

— Де там дозволили! Вони щоб знали, то мабуть... Пішла коноплі брати та так сумно зробилося... А вони ще й кляті прориваються. Плонула й подерлася на горба сюди до вас.

— Маладцьом, Марисько!—хвалили хлопці й обступили дівчину.

— Ой, буде ж мені... Все рівно ж дізнається батько...

— Овва! А мої що робили мені...—заспокоювала Катерина:—тепер батько й мати в мене, як мед. А коли що було?! Так і твій порепетує, порепетує—тай махне рукою.

— Тепер і Павло зацікавився вами... Буде за мною тягнути руку. А то перше клятий прискаржував до батька. Ой, щоб ви чули, як Оляна вам дякувала!

— Ну годі! Молода комунарко, не розважай!—гуркнув Антін.

... Коси шипіли, граблі дерлися по стерні, перевесла рипіли...
Було легко й весело.

V

Губилося колосся по шляху, вози важко рипіли й мокрі коні сопли, опираючись задами в колючу щетину золотих снопів. Порожніло поле, стерні чорніли, а коло хатів виростали стіжки.

Кінчалася возовиця. Підняли стіжки високо свої маленькі голови на широких плечах і приємно дивилися на господаря, що лопаткою плескав їх по дебелих боках. А господар уважно оглядав, обмацував, зважував: чи хватить до нового врожаю.

Був вечір проти неділі. Павло кидав по снопові батькові на стіжок. Гладенько лягало колосся й „шапка“, нарешті, заховала стряпатий верх стіжка.

Дряпався (як кіт на вітер лапами) в сухому повітрі гук розбитого дзвона.

Хлопці та дівчата зарані підперли тини.

Старий Перебийніс поволік ноги на баштани.

Комнезами й комсомольці пройшли до хати-читальні. З-під тинів сміялися:

— Дивись, дивись... Он Ксеньова Марія ледве не вчепиться на шию отому комсомольцю розхрістаному... А Катерина он до Павла залицяється. Перебийносова Мариська знову почала віятися.. Тільки батько до баштану, а вона зараз же й повисне на шиї Антонові.

Печінчина Оксана терла грудьми по руках рябого Гапликового Степана й басом гула йому під вухо:

— А ну, Степане, гухни! Он пішли молокосмоктії до читальні.

Степан повернув обличчя своє рябе на чорну вулицю, шкирив по-собачи зуби й ящав:

— Гу-хи!

Уже два тижні, як Павло й Мариська подали заяви. Павло до Комнезаму, а Мариська—до комсомолу. Сьогодні Павло потів на комнезамських зборах, а Мариська—на політчитці. Павлову заяву сьогодні будуть розглядати, а Марищину ще не скоро—треба випробувати пролетарську міць дівчини.

В хаті-читальні Мариська затиснула себе в куток, а коло неї Катерина жартувала:

— Марисько... А що-б це батько гульк з друком у двері—що тоді?

— Хіба не оборонили-б!—сміялася Мариська й дивилася на сильного Антона.

Розхрістаний комсомолец читав газету, Антін розмальовував стінну газету. Дівчата робили вінки на портрети. Катерина навчала Мариську:

— Членом ЛКСМУ може бути лише прихильник комуністичного руху, а також готовий працювати на користь комуністичного завоювання та визволення всіх трудящих з-під гніту капіталу. Комсомольцем чи комсомолкою може бути наймит, незаможник, робітник (а ми середняки, голубко,—ага!) і середняк може бути тільки твердий, як криця, за пролетарські інтереси.

Антін відсунув папери, встав і ударив долонею по столі:

— Почнемо роботу політосвітню! Минулого разу ми зупинилися на деяких ознаках капіталістичної держави. Було зауважено всім підучитися до дальших зборів. Отож цей вечір і буде вечором запитань і відповідей.

Починаємо!..

А через двері шум комнезамовських зборів. Голова Комнезаму за столом зачитує заяву тих, що бажають вступити до лав комнезамовських.

Підійшла черга й до Павлової заяви.

— Заява гр. с. Недоголяного Павла Миколаєвича Перебийноса — зачитував голова комнезаму — прошу мене прийняти до організації комнезамської. Я син будто би середняка, але сам ще нічого свого не маю. Хочу працювати на користь бідноті, в чому й розписуюсь — Павло Перебийніс.

— Ну, товариші, хто висловиться? — закінчивши читання, звернувся голова до членів (а до Павла: — ти вийди).

Стали говорити. Говорили всі. Один хвалив, другий гудив. Нарешті дійшли до одного: зачислити до кандидатів на три місяці й коли буде примірним, затвердити тоді членом комнезаму.

Розходилися пізно. Розходилися комнезамські збори, розходилися комсомольці. У Мариськи терлася в пазусі книжка („Політграмота — Коваленка“).

На другому куткові села клекотіла ціла юрба парубків, палицями гаркотіли по парканах та дровичи собак, що сказано ящали на все село.

— Гухи! — котилося й мішалось з собачим ящанням.

Віялися червоні метелиці через непробудні села, убогі села, затуркані. Декого (на селах) збудило червоною завірюхою й захопило буровієм революційним. А деякі залишилися такі ж глухі до воркоту революційних вітрів. Застигли коло своєї обсмиканої хати, вхопилися цупкими руками за гнилі одвірки... Не одірвеш!

Село в соломі закуталось...

VI

Позолотою крилося листя, а сонце пекло гірше ніж у жнива. Терешко все ходив коло воріт і думав про те, як би нашкодити Антонові. (Антін таки своє жито забрав. Приїхав з підводами, розібрав стіжка... Після Терешко не їв три дні). Тепер Терешко хитро посміхався, коли вгледів старого Перебийноса. Він покликав старого й обидва сіли коло воріт. Старий Перебийніс грубий, міцний, червоний, із сивуватою бородою тягнув цигарку з сірого газетного паперу, що аж шкварчали вуса. Терешко довгий, худий. Лише мохоння чорніло під носом і цапина борідка тріпалася. Сухі ноги в білих штанах далеко простягнулися по стежці.

Сиділи, згадували про колишнє життя, трохи (Перебийніс) і добре (Терешко) лаяли владу, шпортнали землю ціпками, відгонилися від мух.

— Ну, яке тепер життя! — казав Перебийніс: — зібрав десять кіпчин хліба... Це — коли змолотиш — ну, сто пудів буде. А на продналога треба дати сорок пудів?.. На всякі там штрафовки набереться з десять?.. А посіяти? Що це значить?! А те, що майже на себе не робив, бо на сорок пудів не проживеш року. Треба добре притягати живота, щоб на десять пудів прожила душа. А сіль, а гас, а сірники, а мило... Ну, як вони не можуть цього порахувати...

— А ті заслиняні кричать — советська власть добро зробила... Ну, ну... Це то добро! — підхоплював Терешко: — Добро, тільки не нам... Подивись — но, Миколо, як живуть оті комісари... А наші там всякі комерзами хіба кепсько... Заграбастали ж чужу землю, щоб їх на тім світі тією землею годували. Он Яхрем на своєму вікові сала, мабуть, і не кушав, а тепер кабани коле...

Старий Перебийніс шкварчав цигаркою й ганчіркою тер спітнілу лисину та наче доводив далі свою думку:

— Чорти його батька знає, що воно таке... Чи то хазяйнувати забув, чи що воно робиться на світі. Колись за одну возовицю заробиш кіньми карбованців 20, а за возовицю буряків — з 30, стара з дітьми щось заробить... Заплатиш кілька карбованців поземельних та й ще маєш і для коней, і одежі можеш купити, на святки хвате... А тепер що? Мусів продати скотину, бо не варто її тримати. Більше вона спре, як той обробіток ниви коштуватиме... — Микола розмахував руками, наче за повітря хапався.

— Тягнуть з нас, а самі розкошують! От що! — кліпав циганськими очима на сиві грудки Терешко: — Що не день, то неси пуда... то на якусь дитину, то на голодних — (наче б то ми ситі), то на школу, то якісь „добріхми“. Вже плечі помуляв від тих клумків. А твої, Миколо, теж пописалися туди, в оті комуністи...

— Це ти про що? — підняв бороду старий Перебийніс.

Терешко хитро прищулив око, протягнув по стежці довгі ноги й кинув очима на хату читальню:

— Та вже ходять туди... Павла, чути, до комнезаму прийняли, а дівку до комсомолу чи що... Вже ж, коли того врожаю справляли — носили советські хоругви...

Микола повернувся до Терешка, аж грудки затріскотіли під його задом:

— Ти що це, Терешку, глузуєш з мене, з моїх дітей, чи що... Від кого ти це довідався, хто це тобі сказав? Щоб мої діти ходили між ті лярви та безвірники! Це ти мене за Оксеня, за Потапа лічиш? Та краще я їх поховав би, аніж дожився до того... — Микола схопився на ноги й замавав ковінькою: — хто це поголоску таку пустив? Та живим закопаю в землю... Що? Як? В мене дівчина в ледащо опустилася... На себе глянь: твоя з комуністом пошлялася... Що це ти — про себе забув?!

— Не лементуй, Миколо! Людей розпитай, а нащот врожаю — на свої очі бачив. Нема чого сердитися та кричати. Хіба я догледів, хіба я дослідив... Пішла — люди знають... Нема про це що згадувати. Он що гірше — мій шмаркач і то уже залицяється до комсомолу... Але спину скраяв так, що скоро не отямиться. Сам не дослідиш, а в людей очі є... Для того й натякнув.

— Так, це, значить правда? — затрусилася борода в Миколи. Він тупком вибіг на шлях: — заріжу! задушу! В могилу зажену! —

Захрипів, як недоколотий кабан і поточився вулицею, наче п'яний. Пил лип до спареного обличчя, а ноги тремтіли й перед очима коливався шлях. Докотилося з вікон хати - читальні:

Вставай же, молодь, в допомогу
Воякам, стомленим в боях...

І захололо в старій голові. Перелаз дірчатим решетом став перед очима. А потім порожня хата. А ще через деякий час старий Перебийніс переступав кумового порога:

— Став пляшку на стіл... Та скоро, бо... лопну!

Терешко цього вечора був надто веселий. Навіть про Мотрю забув.

VII

Кільканадцять ніг будили вечірню тишу по під вікна хати - читальні, що на тлі ночі іскрилися жовтими вогнями. Коло дверей тільки й чути:

— Іване, пусти! Іване! Та пусти ж!

А в відповідь з-за дверей непорушне: — ніззя!

Наче прорвалися двері й вулиця заклекотіла, а гомін покотився далеко, далеко. Розбудив осіннє стомлене повітря й розривався на окремі ланцюжки. Розривався й знову сходився й знову розривався молодий клекіт. А селянина лякало це нове, що повстало на сумних, тихих шляхах села. Лякало це стихійне, гуртове, сильне й малозрозуміле. Над селом котилося не одинокє хрипке „гухи“, не п'яний виспів кількох парубків, не гарчання до собаки, а все село колективним гуком гуло й у цьому гукові чулося нотку:

— Ох, і що воно буде...

Оксана Печинчина стояла з Степаном коло воріт, переплівши ноги. На стежці лежав і позіхав собака. Вулицею пройшли гучно дівчата й хлопці.

— А ну, Степане, гухни!.. це, мабуть, на весілля до Антона пішли. Сьогодні ж вінчалися в читальні... Та старий Перебийніс, мабуть, краще повинчав. Як вона там ті синяки показувала на людські очі? А ну, Степане, гухни! — просила басом дівка.

Степан тискав між коліньми грубі ноги Оксанині, лапав рукою по під спідницю.

— Не хочу!.. зачіпати... ходімо до клуні...

І чорна клуна затаїлася в осінньому тумані.

...Затьмарилося небо, засумувала земля від літніх турбот, від осіннього неспокою. Дме по ній вітер чорним, гнилим листям, мочиться холодне небо, заслонене мигичкою. Засльозилися вікна в закутаних соломою хатах. Замокріло...

Осінь. Непривітно. Нулно. Загнала осінь, як овець в кошару, людей православних Недоголянських під солом'яні стріхи, заховала за мокрими дверима. Сидять на лежанках, лежать на печах, сумують діти в закутках і сморолять, і таке важке повітря в тісних хатах! Іноді тільки дядько покажеться на слизкій дорозі з відром, підбираючи поли, відмахуючи від великих чобіт грязюку. Прийде до криниці, засюрчить валком, затарбанить відром, збудить затуманену журбою вулицю й знову ні живої душі... Тільки січе сіра мряка.

У хаті старого Перебийноса порожньо. Жаріє хмиз у печі, й сивий, їдкий дим виїдає сльози з очей. У печі коло жару рядочками картопля печеться та в горняткові щось хлипає. Знадвору чути: — Гуп! Гуп! Гуп! — то Павло молотить у клуні жито.

Старий у хаті сам. На червоному носі окуляри. Старий сидить на стільчикові. В руках (надулися мотузками жили по них) чобіт. Старий трохи постукає молотком, покладе чобота й до печи. Поштурхає щось там старий ковінкою й знову береться до чобота. Треба полатати Івасикові чобота, бо сьогодні — таке кляте — босє втікло до школи.

— Ех, стара бідо, ніхто тебе не слухає! — зідхає старий і запихає порепаний шурлагик під гнилу підшву, поплывоує на носок чобота.

Нудно в роті, порожньо в шлункові... (Сам же куховарить). Відмовилися від нього діти й він від них відмовився. Павло вже залицяється теж оженитися по босяцьки. А та пішла...

Здринувсь старий Нагадав, як він оскаженілий бив ногами дівчину, топтався й уже макогона був вхопив, щоб тарахнути по голові. Підхопився Павло й заізними руками відвів батькову руку...

І знову старий слизнить по носкові чобота, й знову до печи заглядає, шпортає ковінкою в білому попелі.

А далі знову лізуть в голову головешками чорні думки — спогади. Встала тоді Мариська побита, в крові й пішла, кинувши:

— Ти звір, а не батько! Ти мені не батько, я тобі не дочка...

А він затулав скажено ногами, в голові приском заіскрилося, за-тріщало щось у ній, а з горла з слиною викотилося:

— Вон! Вон! Будьте ви всі прокляті!

У старого по спині залоскотали холодні мурашки, в грудях щось затрусилося:

— Прокляв! Не будуть мати щастя во віки вічні...

І пригадав, як Антін казав: — проклинати можна скільки завгодно, а знущатися й над своєю дитиною не маєє права.

А Мариська (клята ж дочка) вже й забула про все. Через Івася борщу-каші присилає. Та він не їсть. Івась все лопає. У неділю ж візьме сорочку, подивиться, подивиться (Мариська ж випрала) тай таки мусить одягати...

Старому хочеться думати, що таки прийдуть вони, вклоняться старому в ноги, з слізьми його будуть просити, цілувати руки:

— Простіть, батьку! Здійміть прокльони!

За вікном плаче вігер, дощ плюється в вікно. Течуть потьоки по холодному шклі й ховаються десь за рамою в соломі, що нею закутано хату. Кисне стіна.

А знадвору чути рівноважний стукіт ціпа в клуні. Он ворона сіла на чорних стряпаттях черешні. Плаче вона стурбованим осіннім криканням.

І в старого Перебийноса виплила сльоза, покотилася, як горошина, по зморшках і впала на гнилу підшву. Хочеться старому плакати, як колись малим хлопчиком плакав... А далі обтер сльози й старечим голосом завив:

В чистім полі на горбочку
Чистить салдат гвинтовочку...
Чистить же він вичищає,
На божий хрест прицел має...

VIII

Дрочилося небо: то дощем полле, вітром повіє, то сонцем запече. Осінь довга несподівано потепліла. Небо казилося, а в оселі люди дуріли. Ходили разпатлані біля фігур, що по майданах. Уквітчували вінками ті хрести, співали псальми, били об грудки поклони... А ввечорі розпивали самогон, набивали міцно животи й п'яними голосами теж виводили псальми. Великі дубові, дебели хрести везли за сотні верстов до — „сахватової долини“. До села повергалися — тихенько говорили:

— Ой, боже, боже... Страшний суд якраз на новий рік буде!

— Чи на старий, чи на новий? — питали неввіручі.

— Ой, не гнівить господи... Кайтеся, окаянні безвірники! Зими на вас не буде, бо вже вдова в долині й жито жне.

— Цього й нам і треба... Дров чорт-ма!

Але на селі голосили п'яними сльозами, бо кожен майже господар справляв багатолюдні „тайні вечери“.

Спробував раз Антін торкнутися болючого питання на загальному зібранні, збити нарід, довести, що з дерева не може ж кров текти...

Напасілися на нього:

— Не богохуль! Все для бога можливо єсть... Подивись — он у Терешка ікона сяє! А була чорна, наче в сажі!

Терешко бігав між людьми:

— Кайтеся! Всім треба піти на долину, всім треба очистити душу...

Антін махнув рукою, мовляв, ходіть, верещіть — поки не надокучить.

— Глядіть, щоб на-весні мали чим сіяти! — тільки й крикнув.

— За сівбу не журись! Може вже не діждемо й цього з'їсти, не то що сіяти! — йому теж кричали.

Старий Перебийніс теж зібрався відвідати хреста, що там десь коло долини, казали, більшовик прострелив. Призвав дітей — Мариську й Павла — й попрощався:

— Простіть діти! Та й ви наверніться до бога... Карає господь може й за ваші беззаконія...

Умовляли не йти, просили. Та старий знову розлютувався:

— Ви грішники кляті! Не знаєте, що бог переказав всім православним до вас таких і „драстуйте“ не казати, до хати вашої нечестивої не заходити. А я вас призвав, щоби вас на путь спасіння направити, бо діти ж ви мої... Коли скам'яніли ваші душі, моєї хоч не крайте...

Взяв кійка, торбину хліба й подався за якимось гуртом.

... А в небі казилося... Знову вдарив вітер з півночі й залякла земля. Холодним дощем і снігом мочило довгі валки темних, убогих людей по степах, шляхах, полях, що поверталися від хреста. Міцним словом часто зверталися подорожні до бога:

— Ой, і бий тебе бог із твоїм хрестом... На погибель пішли...

Коли земля побіліла, ледве приволік старі ноги Перебийніс. Зараз же виліз на піч, бухикав та стогнав, нікому не згадуючи про хреста й долину.

Стала добра зима. Прийшло різдво. Новий рік наближався. Деякі не спали новорічної ночі, виходили на двір, дивились на чорне небо: чи не появиться „знаменіє“ страшного суду. А небо аж іскрилося, так блищало зорями, й мороз пекучий хапав за носи.

І після нового року про хреста й долину забули. Жінки вдарилися в поли:

— Ой, лишенько! Зима проходить, а в мене не напрядено й починачка. Діти світять коліними. Провела зиму, як слово сказати!

Почухав і мужик потилицю, поглядаючи на порожні солом'яники в коморі: три вечері геть вимели хліб із солом'яників. Під п'яну руку товк жінку:

— Через тебе, паскудо, хліба позбувся!

Тоді саме й нову сільраду обрали.

... Ото коли на селі довго й настирливо тарабанить дзвін, а вулицями ходять чоловіки й стукають палицями по воротах — ідіть на збори! коли дзвін почне тарабанити що-йно зійде сонце, — то можна напевне сказати, що сходка відбудеться під вечір. Коли ж дзвона розгойдають в полудень, чи пізніше, то в такому разі треба ще на пальці кинути, чи сходка відбудеться сьогодні.

У селі Недоголяному сьогодні почали дзвонити зранку. Отож можна було сподіватися, що збори відбудуться таки сьогодні. Мали перевести перевибори сільради, а тому люди лавою текли на майдан, до „паламарні“. На другу годину після полудня приміщення сільради було набите людьми, як діжка сселедцями.

Голова одкрив збори й попросив обрати президію.

Стали намічати кандидатів. Один кричав, що хоче Івана, другий Оксеня, третій Яхрема, Степана... Особливо неспокійно вів себе „хвіст“ зборів: там по кутках поприклякали куркулі, як собаки в спеку...

Напереді стояв актив села : незаможники, комсомольці, середняки та кілька жінок. Коли президію обрали, прочитали довгу оповістку денну. Представник району почав викладати про „международное и внутреннее положение“.

Світло від диму, задухи не горіло, а кліпало. Коло дверей вко-навець відпихав грудьми тих, що хотіли на двір:

— Та пусти хоч свіжим воздухом подихати...

Голова зборів стукав кулаком:

— Заспокойтеся! Ще кілька хвилин... Починаймо вибори! Хто має списки?

Голова комнезаму подав списка від організацій. Ззаду пролазив, наче ходив по головах, довгий Терешко й подав списка, що там в куткові виготовили.

Зачитали списки.

— Як будемо голосувати? — спитав голова зборів.

— За списки!

— Окремо!

Голосування доводить, що голосуватимуть за списки.

Два списки на столі. В одному незаможники, комсомольці, середняки, кілька жінок. В другому самі середняки та куркулики, що якимось чином їх не позбавлено виборчого права. Терешко аж навшпиньки стає, очікуючи голосування.

Голосують куркульський список. „Хвіст“ повилазив на стільці, роздзявив роти, підняв руки (деякі дві руці підняли). Лічать — один комнезамаець, другий від них.

— Скільки? — питає президія в їхнього рахівника.

— Сто п'ятнадцять!

— Так! — стверджує комнезамаець.

Голосують незаможницький список.

— Скільки?

— Чотириста!

— Так! — стверджується.

І при цьому підноситься галас:

— Неправильно! Неправильно! Переголосувати окремо кожного! —

Це кричить, аж підносить до стелі лави, „хвіст“.

— Вибори закінчено! — хтось каже з президії, але його не слухають.

І довго на вулиці зимовий вечір ловить:

— Неправильно!

— Правильно!

На другий день по селі рознеслася чутка, що на голову сільради обрано Антона комсомольця.

...Зима проходила жваво, малопомітно для Антона й Мариськи. Кожного дня робота, кожного вечора щось нове почуєш. Антін на збори й Мариська на збори. Антін до хати-читальні й Мариська туди ж. Приїжджали з району, робили якісь спроби з старими іконами. Селяни дивувалися:

— Ог до чого навука дійшла: більшовики сьогодні аж п'ять ікон обновили!

Павло оженився з Катериною. Старий мовчав вже, покахикуючи на печі. Вечорами й ранками довго стояв навколішках, молився з слізьми на очах і стукав старою головою об пильну долівку хати.

Тоді Івасик мугикав під ніс:

Не ждїть рятунку ні від кого —
Ні від богів, ні від царів...

IX

Віяло снігом, пробирало морозами: такої зими вже давно не було. Озимина під товстою шкурою снігу аж загорілась. Пізно почалася — рано кінчилась. Та останню солому спалено, де яка галузка дрівець була — зітліла.

Раптом сонечко заграло на сивому небі й пелехатий сніг взявся водою. Пробігла ярками, рівчаками, борознами вода, заклекотіла річкою крига.

Скоро виставила чорні груди земля та не скоро ще борона по них покотилася. Довго ще сікли холодні дощі та віяло морозяними вітрами по них. Довго стояло чорне дерево й не хотіло розпукувати своїх бруньок.

Селяни часто терли плечима одвірки сільради. Заявки клаптиками розстелялися на сільрадівському столі й з кожної заявки літери з проханням дивилися.

Засідала сільрада й черкав Антонів оливець по них: „дати три пуди“, „дати п'ять пудів“, „відмовити“. „Відмовити“ — це тим, що хліб ув осені розтринцяли на „тайних вечерех“.

Сільський насіннєвий фонд був дуже маленький, трошки з району одержали й задовольнити всіх не було ніякої змоги: давали найбіднішим, найнужденішим.

Несли на сухих плечах ці клумки, важко зідхаючи вдовиці й поспішали до поля, бо вже й сіяти пора.

А небо ще сердито дивилося на землю, як гривастий звір, і дерево ще наче засохло й не збиралося вкривати чорне гілля зеленим листям.

Старий Перебийніс ходить у валянках, у кожусі та шапці по подвір'ї. Бухикає, хапається за груди. Мітлою підмітає, граблями підгарбує сміття, торішне листя, гнилу солому в купу. Молотком постукує по воротях, бо розтряслися за зиму. Закашлявшись, кидає все посеред подвір'я — мітлу, граблі та молоток та до хати йде знову на піч.

— Охо-хо. Помирати прийдеться! Ох, господи... Хоч би цей рік прожити та подивитися, до чого воно дійдеться. Де та сила ділася, де та завзятість пропала? Байдуже все! Вже й Івась червону хустину носить на плечах...

Запалі очі дивляться на білу стелю. Старий почувався чужим, покинутим на своїй печі, забутим. Що з того, що вони доглядають, годують.

— Доктора привезли... А нащо мені той доктор! Шістьдесят років прожив — доктора не потребував. І доктор не допоможе, коли жити не назначено... Десь поїхали обидва! Коліхтиву добиваються... А ці радіють, ледве не скачуть перед очима, мовляв, дивись — по нашому вийде, безсилий діду...

І старий хрипить іще щось сухими грудьми, тисне холодні пальці спітнілих рук у кулак. Потім слізним оком дивиться в куток до почорнілої іконки:

— Прости мені, господи, грішникові!

Коли Антін заступив головою сільради, то зараз же почав мацати ґрунт для організації колективу. Охочі були: злидні гонили чоловіка від своєї похилої, глиняної хати. Надоїли вічні помії, бруд, голодний шлунок.

— Хоч і в комуну! — казала, важко розгинаючи спину, бліда жінка, коли чоловік питався, як вона думає відносно колективу: — за таким чоловіком у безодню підеш... Інші якось роблять, у них жінки, як

пави... А тут тобі що-дня від роботи в спині сокирою січе... Найшла чоловічка на свою голову!

Проходили дні, як сірі гуси до ставу. Парувала земля—води досить випила. Щетиною повитикалися посіви. На дереві рогаті личинки повискакували з бруньок. Загули мухи, джмелі та бджоли. Застріпав крильцями по садку білий метелик.

А в хаті старий Перебийніс стогнав:

— І де вони подівалися? Що вони роблять? Пропаде обійстя!

Натягав на себе валянки, кожуха й шапку, хапаючись за груди, виходив на двір і заплутував хворостинами діри в тині.

Та хворостина випадала з рук, і старий знову кидав усе, заходив у порожню хату, вилазив на піч.

Очі запалі водив по білій стелі й наче намагався про щось ізгадати.

Кінчалося старе життя...

X

Терешко їде із ночлігу. Залізні пута поволі дзеленькають, химерна керця розтріпалася по конячі, мов чорні крила. І в ранішньому присмеркові здається, що то їде не Терешко, а сам чорт.

Проїжджаючи повз Антонове подвір'я, Терешко з-під кудлатої шапки зиркнув на кривобоку хатину й зараз же перед його очима став Паріїв хуторець. Дорогою голова горіла від думок: обмірковував, яку б це каверзу придумати та нічого не виходило. Вже й кілька судів було та все за ними, голодранцями, тягнуть руку. Але ж він землі не подарує. Він напише до самого Петровського, а коли не допоможе, поїде сам до Харкова. Де ж та правда, щоб в мужика землю відібрати. Казати, що в Гниди відібрали, то ж то вже справжній був поміщик і в гетьмана шомполістом був, а він же... Ну, крав коні... Та й у багатих він же крав...

Ще він потягається з комзlidнями! Він уже не раз переказував Антонові:

— Облиши, хлопче, мій хутірець... Бо ще у мене не затупився ніж, яким колись кабанів колов... Колись наляжу, як на кабана...

Так з собою міркуючи, Терешко приїхав додому. Зайшов до клуні. В засторонкові замість січки—купка сміття. Взяв Терешко на руку оте сміттячко, потрусив ним, як ото зерно від полови відвівають, і почув, що всередині в нього щось колотиться, колотиться, шкрябає щось, і в грудях повітря не стає. Вибіг на двір на свіже повітря й каламутними очима повів по обійсті. Колись і на весні стояли в нього стійки соломи, а тепер невеличка купка мерви сіріла під хлівом.

— Ой, зарізали! Ограбили!.. Дай вогню—хай за димом піде все!—закричав наче непритомний.

Вибігла заклопотано простоволоса стара Терещиха, а в неї пазуха розхрістана й одна рука в тісті:

— Чого людей лякаєш, сумашедший чоловіче... Біжи води напийся...

— Що?!—Розхрістана жінка блиснула голими грудьми й важко вдарилася об землю, а Терешко вже мав у руках ремінні віжки й довго ляпав ними по тілі, що недужо стогнало під ostrішkom на подвір'ї. День починався.

Груба підошва мужицька, Терешкова. П'ята, що той черепок... бо Терешко постала натягає лише в неділю. Отак босоніж і думав збити багатство, та ба...

І сірий день у очах... І ніч пекуча, чорна... І ранок — для когось золотий, а для Терешка рудий.

Терешко сів на вербовій колодці дровітницька й підпер кудлату голову кулаками. Коло нього пройшла, стогнучи та проклинаючи „чорноротого струся“, стара Терещиха, держучись затістяною рукою за роздерту пазуху. Але Терешко навіть не моргнув оком на її прокльони, а сидів нерухомо, як виліплений з болота й засушений на сонці чорний бовван. Він глибоко замислився й пережите за три роки в одну хвилину пережив знову. Ось він уже три роки або орав, або сіяв хутірець, а користи ні на гріш... Минулого року геть і вижав був жито. А вони приїхали та й забрали готовеньке. Геть через них сплюндрував господарство. Та він іще не здасть позицій.

Терешко болісно всміхнувся:

— Тесть бо ж гей більшовицький... А таке знущання...

І знову Терешко почув, що в середині щось закололо, заколотилося, а в грудях не хватало чим дихати. Знову величезна злість і лютість корчила руки:

— Рідна дочка продала батька...

Терешко простягнув тремтучі руки й корчив пальці, наче кігті й було гаряче бажання вхопити між ці кігті чиєсь горло.

— Чиє?

Терешко затрусився, бо відчув, що десь там у мозкові на це питання ворухнулася відповідь:

— Мотрине!

Терешко скоро підвівся, скоро перехрестився на схід і пішов до стайні. Коні хрупали з жолоба, побрязкуючи цепками, що ними були привязані. Терешко сів на порозі. Вдарило в ніс гарячим кінським гноєм, але Терешко аж заворушив ніздрями і з насолодою вдихав теплий відпар стайні. Здавалося йому — вдихає відпар чорної землі, що на нього чекає на хуторі.

Він знову встав і кинув борони на віз. Потім виніс із комори п'ять мішків вівса й поклав їх теж на віз, наче годованих кабанів на ярмарок. Далі пішов до хати, кинув у торбину кусок чорного хліба, кілька цибулин і пучку соли в папірці, поторсав хлопця:

— Вставай! Поїдемо сіяти!

Коні бігли рівно. Вони саме линяли й шерстини зміталися вітром з їх боків і часом вони попадали в ніс Терешкові, від чого він пчихав.

Із приємністю Терешко побачив, що Гапликів Степан теж волочить поле, яке були наділили дялькові Оксенбові. Терешко зупинив коні:

— Поможі, боже!.. Сієш, значить?

— Атож! Він ось так гарно виробив — мабуть сіялкою думав... А я йому руками!

— А ще ніхто не бачив? — запитав Терешко й наче злодій оглянувся до села.

— Хай бачать! Он у возі сокира... Боюсь їх!

Терешко хльоснув по конях, і вони побігли далі шляхом. Борони підгецували на возі.

Приїхали до хутора. Через ворота чорніла земля, як вороняче крило. Коли взявся одчиняти ворота, то кілька разів оглянувся навкруги, навіть прислухався: йому здавалося, що він одчиняє двері від чужої стайні.

Терешко пройшовся низом коло річки, пішов на гору, подивився під кожне дерево на леваді. Дерево він порубав і тепер розрослися

кущі. Кожен кущ лякав його своїм таємничим шелестінням: саме сходило сонце, тріпався легенький вітерець, а кущі наче завмерли. Лиш іноді тріпалося листя, наче хтось із куща поволеньки вилазив. Тоді Терешко з острахом оглядався.

Коли Терешко впевнився, що на хуторі нікого нема, то аж тоді спокійно заїхав і поставив воза коло воріт. Скинув борони.

Із левадів знялися ворони й, зробивши кілька облітів, з галасом опустилися на ріллю.

Терешко пішов із першою сівбою, прислухаючись, як дзвенить зерно по ріллі. За ним подряпали борони, захоплюючи на свої зуби бур'яни, як гребінець вилізле волосся. Терешко йшов і розкидав овес. Ішов він не прямий, високий, як бувало ходив на власній ниві, а згорбившись і закидаючи кумедно ногами. Іноді ставав і довго дивився на дорогу, коли чути було там торохкотіння воза. Він уже чув усім єством, що втертяв власність на цю землю. Але вперто не хотілося цьому вірити й сипав він зерном далі, прислухаючись, як воно дзвенить по ріллі.

За ним важно спацірували ворони й Терешко сердито на них гукав, ганяв груддям: йому вбачалося, що це не ворони, а та ж біднота, що напосілася на його землю.

XI

Паріїв хутір, знятий з Терешка, мав досить вигідне положення. З півночі густою стіною, наче штучна огорожа, стояли левади. Осокори, мов кучеряві козаки, тріпали своїми зеленими чубами між присадкуватими кленами та грабами. Липа ніжними листочками вже наче пахла медом, і корчі ліщини ховали між листям дзвінкі голоси пташок. Від левадів лише невеличкий покіт до річки. Річка, хоч і невелика, але бистра й чисті сльози так і скакали через невеличкі камінні пороги, а далі струмки, наче лиснючі вужі, плазували поміж осокою та кушнірем. Праворуч зелена долина, як бухарський килим, гладила очі своїм оксамитовим зеленим пухом, а ліворуч випиналися скелясті урвища, що ховали річку за своїми сивими шпичастими визерунками. По той бік річки розстелилася нива — земля колишнього пана Підгурського, що саме недоголянська громада відсудила її для себе.

Антін на хутір тепер гострив зуби. Він мав на думці улаштувати тут колектив, взявши Паріїв хутір під садибу, а поле нарізати з землі Підгурського. Місце було саме підходяще. Недалечко вода, недалечко масив, що з нього можна відразу відрізати клин ув одному місці. Були гарні перспективи й на майбутнє: річка хоч і невеличка, та тут можна було б легко вирізати став, збудувати млина, чи яке инше підприємство. Тут же недалеко був і камінь для будівель.

Колектив вже був майже налагоджений. Набралося щось із п'ять-надцять сімейств і статут колектива вже був затверджений. Роботу думали розпочати зараз же після сівби. Антін усе їздив і клопотався, щоб колективові нарізали землю отут саме коло парійового хутора, щоб допомогли будівельним матеріалом. Наслідки вже були: мав оце приїхати землемір і нарізати землю, Антін мав ордер на пільговий ліс для будівель. Хлопці в вільний час ходили між скелі й там час від часу зривалися сиві димні вибухи.

Хутір мали засадити картоплею. Отож, коли хлопці приїхали сюди, щоб садити картоплю, то побачили, що він вже зеленіє... Почали лаятися...

— Знову засіяв Петрусь!

— Доки він нас буде мучити!

Побачив Антонового воза коло хутора дядько Оксень, що теж приїхав сіяти буряки й собі прийшов скаржитися:

— І у мене Гаплик посіяв! Думав буряки — а він мені овес вте-ліщив...

І дивилися люди один на одного. Знову пригадувалися минулі жнива, коли треба було битися з куркулями на полі за посіви. Хто сильніший — той переміг. А в удовиць куркулі поскосювали та так і пропало. Ще й удови „продналога“ мусили заплатити.

Дядько Оксень почав лаятися. Чорти забрали б їх із їхньою землею, наділили в біса в зубах, роби, роби коло неї, а все на пусте... Антін підкинув, що треба куркулям не даватися, що треба уміти не на пусте робити... Але дядько Оксень розкричався:

— Добре, що ти торік умів у Терешка забрати... А я не вмів! Та ще й знак до сього часу носю... Хай ви завалитеся з своєю землею!

Дядько зупинився й вже далі казав спокійно:

— Коли б вже на колектив виділитися... Тільки щось мене не тішить оцей хутір!

Почали сперечатися. Одні казали, що дійсно краще піти від лиха, одрізати десь землю на панському. Хай він пропаде, мовляв, самий Терешко з своїм хутором.

Але Антін стояв на своєму.

— Ні!.. Я хутора нікому не віддам! Ви тільки подивіться; там спільні хати, там для худоби, реманенту, збіжжя, там он майстерні, туди сад... Ось став, а туди он дорога до міста... Де ви таке більше місце найдете?

— Та він же тут що-дня мулятиме очі!

— Не буде! Хай лише оселимося! А це — що він засіяв, то бай- дуже. Чоловікові, видимо, не шкода насіння. Ми зараз же тут перео-remo й посадимо картоплю, бо міняти планів через Терешка ми не станемо. Так само й ви, дядьку Оксеню, робіть. Коли вам краще сіяти буряки — сійте. А на вечір я їх трохи спочити посаджу за грати, щоб самовільно не лізли.

Пішли плуги по Терешковому вівсові, розрізуючи зелене руно й присипаючи чорною землею. Антін це робив вперше, щоб засіяне орати. Він дивився на зелені смужки, на чорні скиби, що привалювали молоде життя, хліб молодий... Це ж злочини... Але не його злочин. Не його — ні! Бо в нього на дві душі дві десятині, а Терешко на три душі ще має п'ять. Ні, це не його злочин, що молодий хліб прива-люється чорною землею, щоб зогнити...

В цей момент коло воріт показалася кудлата голова Терешкова. Він біг із заступом в руках і несамовито кричав:

— Гвалт! Бандити! Нащо ви хліб орете! Розбійники! Злодії!

Він біг по-під леваду, розмахуючи заступом. Антін угледів і по-сунувся за куц. І лише Терешко зрівнявся з цим кущем, як з-за пле-чей міцна рука Антонова вхопила за держално заступа.

XII

Антін віз роззброєного Терешка до села й дивився на поля. Чогось смішно було дивитися, як там, наче ті півні, приступали один до одного дядьки, готуючись до бою. За Терешком усі куркулі поза-сівали відібрані поля. Вперто куркуль сіяв, вперто куркуль боронив

свою землю, вперто куркуль намагався не пустити бідняка з своїх рук. Одкрито робили — сіяли, орали. А потім говорили:

— Хто посіяв, той і вижне...

Небагато було таких, що прийшли до згоди й сіяли зняту з них землю з половини. Та це було лише на словах... Коли треба було врожай збирати, то збирали все.

— Треба вдержатися на землі! А там новий закон вийде... І земля залишиться опдєдільноннo за нами... — говорили й наче за свою шкуру тряслися за тією землею.

Отож Антін дивився й сміявся, не зважаючи на те, що на полі часом приходилося не до сміху. Антін дивився в майбутнє й бачив уже розкидані на цих полях колективи, гуркіт машин. А може колись усе село буде один величезний колектив... Згниє солома... Чого ж бо то ті люди наїжуються один до одного, як ті півні.

Он Оксень зрізався з Гапликовим Степаном. До Оксеня на підмогу біжить син, а Степан обережно ходить оддалік і розмахує гистиком, дивлячись, як дряпак рие по його вівсі.

— Щоб тебе по серці так дряпало!

— Щоб тебе ця земля вдавила, доки ти мене будеш мучити!..

— Щоб тобі мій овес посіявся на печінках!

— Щоб тебе сіяло об землю!..

Такі побажання чути було на полях. Степан то підступав трохи до Оксеня, то відходив, махаючи гистиком, бо бачив, що збоку на нього хоче наскочити син Оксенів.

Антін стояв на дорозі й заливався. На нього вовчими очима дивився з „ящика“ зв'язаний Терешко. Антін крикнув:

— Та чого ви з ним возитеся... В'яжіть та давайте його сюди до кумпанії!

Оксень із сином подивилися на дорогу й, пізнавши „присідателя“, сміливіше стали наступати на Степана. Та Степан теж побачив Антона й зв'язаного Терешка. Він махнув гистиком кругом себе, з розмаху кинув під ногу Оксеню, а сам, наче заець, подався до села.

Антін поїхав далі.

Степ парував — наче дихав. З села вітер ніс терпкий запах вишень, яблунь, глоду та калини, що саме відцвітали. Над головою — склепіння неба голубого й білі баранчики — хмари. Дзвенів високо, поблискуючи золотими крильцями, жайворон. Ворушили грудьми дорожній пил ластівки, дряпаючи землю крилом, як вугілем. Підносилися малесенькі порошинки, що ледве помітною сивиною вкривали карі спини коней.

Антонові ще хотілося сміятися. Але оглянувся: за ним лежав Терешко зв'язаний. Віз підскакував і терлася чорна Терешкова щока об полудрабок. Стало неприємно. Веселі вогники на очах згасли. На лобі протяглося кілька рівчаків. Антін ще оглянувся до дядька Терешка. Потім, зупинивши коні, він підвів Терешка й посадив.

— Що ви собі думали робити цим заступом? — спокійно запитав. Терешко мовчав.

Ця мовчанка ще гірше вразила Антона. Йому показалося, що він везе не злочинця, а темну людину, що її треба було б перше просвітити. Й Антін почав:

— Даремне, дядьку, гніваєтеся!.. Треба очі краще витріщати! Треба тими очима краще дивитися... Дивитися не тільки в себе перед носом, а далше. Тоді ви побачили б, дядьку, що совєцька власть є найкраща власть... Треба тільки витріщити очі!..

— А вилізло б тобі! — почув Антів непримиренний Терешків голос і зараз же замовк, хльоснувши батоном коні, що почали були йти поволі.

Приїхали до „паламарні“. Антін покликав виконавця й, не дивлячись на Терешка, наказав виконавцеві зачинити його за ґратки. Терешко нічого не сказав, а пішов мовчки до „холодної“ й почав дивитися з-за ґраток на вулицю, як мученик. Заступа Антін замкнув у канцелярії й повернув коні додому.

Коли він наближався додому, то побачив, що до нього біжить Івасик — Маришин брат. Оддалік здавалося, що хлопець не біг, а перекидався головою вниз, ногами ввєрх. І так кумедно перекидаючись, змїтав ногами порох, що чуточку курївся, як з тільки що розпаленого багаття дим.

Антін став.

Хлопчик підбіг і, захекавшись, роздзявив рота, витираючи брудним рукавом мокру голову. Він так хвилину тримався, а потім заплакав.

— Їдте скоріше, бо батько вмерли...

І чомусь при цьому в Антоновій голові сплинула думка: одним воякою за старий світ стало менше. І аж по хвилі запитав:

— А Мариська знає?

— Мариська вже пішла... — відповів Івасик.

Антін шарпнув віжками, й коні потрусили далі. Хлопчик сидів в задку, тримаючись за крижівницю воза.

XIII

Цвіли картоплі. Шипіли коси в бережині й на левадах. На хуторі вже стояв стіс каміння, купа дерева та глиняний мур на камінному підмуркові. Колективщики правили деревом. Жінки підгортали картоплю. З боку закладали підмурок під будинок для худоби. Робота кипіла, руки горіли коло роботи. В повітрі переливалися трудові згуки, наче чудові мелодії.

Оляна сьогодні встала рано. Ноги свої вона вилікувала й тепер не було дня, щоб вона сиділа без роботи. Як не пряде кому мітка, як не коло вальків, як не мастить, то сапає, прориває, поле. Трудовий день починається зі сходом сонця, а кінчається, коли вже добре смеркає. Від чужої поденної прибігає додому й тут не знає, за що руками взятися: й дітей нагодувати, й поросяті дати, курчат скликати.

Сьогодні Оляна наче вільна: картопля своя ще може почекати кілька день, а так ніхто не кликав допомогти. Оляна посиділа, посиділа на лаві, а потім схопилася, вдарившись об поли:

— А де ж мій і розум дівся!.. Там колективщики вже з місяць товчуться на Парійовому хуторі, робити мабуть є що... А я ж і деньочка не пішла... Аж ти, суко, суко... — стала Оляна лаяти себе: — коли ти не могла ногами перебирати, то вони ж тобі ввєсь ланок вижали...

Оляна вхопила шмат хліба, зав'язала його в вузлик, наказала дітям, що робити й скоренько вийшла за ворота та й подалася до Парійового хутора.

Наближаючись до хутора, Оляна почула якийсь незвичайний гомін і аж стала, заслухавшись. Сокири кльоцали, пилки шипіли, коси дзвеніли, молотки кололи камінь, молодіці співали коло картоплі.

Вона підійшла до молодіць і привіталася:

— Бачите... Ви вже й наробилися, а я що-йно прийшла! Як стара, то й ледача... Приймете до спілки?

Мариська свою сапу до рук Оляниних:

— Маєте охоту, то сапайте... А я підку сніданок готувати! Катерино, за мною!

Вони побігли, а Оляна вгнулася з сапою і все прислухалася до того гомону.

Коло каміння стояв Антін і важким молотом колов каміння. Антін побачив Мариську й запитав:

— Що то за жінка прийшла?

— А Оляна!

— Що то вона, на роботу? Ми ж платити не маємо звідки...

— А я й не питала...

Антонові було ніяково йти питати. Вони ж працюють тільки своїми руками, руками своїх членів. Сутужно й наймати нема як. Та хай уже там робить. От тільки, що молодіці й сами досапають картоплю. Одна могла б каміння підносити зо мною до мулярів. Антін покликав:

— Тітко Оляно!

Оляна підвела голову.

— А ходіть - но сюди!

Коли Оляна прийшла до Антона, він кинув молота й сів на гарячому камені:

— Що... до нашого гурту охота шибнула?

— Атож... У гурті й каша їсться... Хіба не приймете?

— А чому... Приймемо! Робити то треба, робота є, та тільки платити нема чим.

Оляна подивилася на Антона й зрозуміла.

— Та що ви... бог з вами!.. Я ж вам іще винна, що й не знаю, коли відроблю. Хіба ж я не пам'ятаю, як минулого року ви всі мені в пригоді стали...

— Це ви про що? — забувся Антін і зморщив лоба пригадуючи.

— А в жнива...

Антін почервонів і засміявся:

— Та хіба вам тоді колективщики допомагали? Тоді комсомольці робили... Така кампанія переводилася...

— То що... Ви ж усі тут, хіба лише кількох нема...

— Ну, ну... Найшли що пригадувати! — дивувався Антін і додав:

— Ви справді йшли б до нашого колективу... Га?

— А хіба ви мене з дітьми приймете?

— А чому ж... Безумовно, що приймемо!

— То я з руками й ногами... — зраділа Оляна.

— Коли так, то підносьте ось каміння до мулярів. А ввечері щоб була заява.

Антін знову почав бебехкати молотом по каменю, аж земля гула.

Всі члени колективу ще жили в своїх хатах на селі. Тільки Антін з Никонором перейшли жити сюди, злабузивши тимчасово два курені. Тут і жили. Майже що дня тут кипіла робота. Молодиці по черзі куховарили. Іноді заночовували всі. Але це було рідко, бо в селі в деяких була худоба, діти... Антін з Мариською й Никанор з Марією вже тут постійно жили, охороняючи гуртове майно.

Було під вечір. Спини всіх залисніли від поту й білі сорочки смужкато потемніли. На обличчя впав порох, і снага сіла на губи. Чоловіки сиділи на дереві й курили. Жінки стояли квітковим кущем і про щось тихо гомоніли, підперши довгими сапильнами свої зігнуті руки, а на руки схиливши голови.

Марія кинула очима на дорогу й до молодіць:

— Он бачите... Далєбі ще одна якась іде на поденну... Тільки запізно...

Всі повернули голови до шляху. Дорогою йшла якась жінка в чорній одежі з біленьким вузликом у руці й у біленьку хустинку закутана. Жінка ввесь час пильно дивилася на хутір, наче з великим здивуванням. Вона навіть стала. Стояла й долоню дашком прислонила над очима, придивляючись. Молодиці теж дивилися, пізнавали й не могли пізнати.

— Що це воно за така кобіта? — засміялася Катерина.

А жіноча постать у цей момент рішуче повернулася до воріт і пішла по-над річкою Парійового хутора.

Молодиці стояли й дивилися. Нарешті, Мариська сплеснула в долоні:

— Матінко ж моя... Далєбі ж, це Мотря...

Всі побігли проти Мотрі. Чоловіки почули, що Мариська крикнула й собі оглянулися на жіночу постать, що пливла покосами, як чорний голуб з білою головою.

— Мотря! — скрикнув Антін, і всі чоловіки собі побігли за жінками проти Мотрі.

Мотря, наче позбулася останніх сил, упала на траву. Схилила голову, заломила руки й заплакала:

— Голуб'ятка ж мої... Куди ж це я піду?! Пропав мій Петро...

Люди обступили жінку й заспокоювали, як хто вмів, не розуміючи, де та як пропав Петро. Прибігла Оляна й припала, обнімаючи Мотрю:

— Донечко, чого ж бо ти розплакалася...

Тоді Мотря втерла сльози й розповіла всім, як трагічно загинув Петро, забитий бандитами при облаті.

Всі втирали сльози. А Мотря оглянула всіх і таким же тихеньким голосом, як колись на досвітках у Оляни, промовила:

— До батька не піду, бо заб'є... Куди ж я піду?

І всі відповіли, підводячи Мотрю:

— Голубко... Не журися! Будеш з нами!

XIV

Антонові сьогодні приснився незвичайний сон. Десь величезний мітинг. Люди ворущаться, як ті мурашки в мурашникові, а він на високій трибуні промовляє про майбутнє села. Промова гаряча як кипінь. Антін відчуває, що з лоба річками тече піт. Він дивиться на цього мурашника й яскраво прощупує очима кожную людську істоту. Всі тягнуться до нього, наче стружки до магніта... І ось диво: із мурашника вилазить три кудлатих чорних постаті, як трое вовків із вишкненими зубами. Антін вгледюється й пізнає, що то не вовки, а Гнида, Никифір і Терешко. Кожен наближається до нього, як на яку здобич-держучи в руках по великому ножеві, що ними колять кабани. Він махнув рукою до натовпу, але в цей момент три ножі, як три гадючих жала, доторкнулися до його грудей. І в цю ж мить він бачить: три постаті покотилися з трибуни на землю, як три обгорілих поліна, а по них затупцював каблуками натовп з криком, що летів до неба:

— Смерть катам!

Сон цей млоїв серце неприємним передчуттям. Антін хотів снові не вірити, але в думці все ворушилося оте млосьне, неприємне почуття.

Сьогодні святечко. На сьогодні призначено Райконференцію комсомолу. І Антін підганяв Никанора, Мариську та Марію, щоб скоріше

кінчали хатні справи й вирушали в дорогу. Була думка серед гурту комсомолат розігнати неприємний настрій, що навіяв сон.

Всі були раді Мотрі: було кого залишити вдома доглядати за господарством. Щоб молодиці не було якось ніяково, з села прийшов батько Антонів Яхрем і тепер лежав у курені, хропучи.

Вирушили всі четверо за ворота. Молодиці оглядалися до Мотрі, махали хустинками, кричали, щоб вона не журилася, не сумувала. А Мотря тихенько сиділа на кладці й кивала головою.

Було сонце. Було приємно, наче народилась дитина — земля кохалася вже з народженого життя. Жита шуміли сивими вусами. Лиснілася спина ланів переливами, як спина тигра. Пшениці оксамитово всміхалися й гречки пахли медом, як на пасіці. Никанор біг навперейми з Мариською придорожнім шпоришем, зриваючи з нього пил, як дим. А Антін ішов мовчки, ще розмислюючи над незвичайним сном. Марія — важка молодиця — йшла поруч теж мовчки, позіхаючи. Наближались до села.

Село кинулося в очі, як купа труску, сміття, гною й соломи.

Антін уже давно був у селі й воно неприємно вразило його своїм брудом, руїною. Запахло, наче помийницею. Треба було першого ж містка обминати, шукаючи броду: місток вишкірився розмитими (наче стали дибки) балками. Собаки хлєптали з річки воду й жмурилися капроокими очима на людей, подригуючи худими спинами. Садки замохнатилися, дражнючи око сухими поламанами гілляками. Гидка мохната осельня плазувала по молодих стовбурах у листі. З садків виглядали дерева, де замість листя сивіли одні цурупалки. Через рови та тини сотався молоціон, наче колючий гад. Свині, як ті їжаки, мочили свою довгу щетину в калобайнях, підводячи вонючим багном цямрини криниць. В ровах ляпалися качки, наче болотяні вилупки. Коло передньої хати, що присіла стінами на призьбу, сидів сивий дід. І грів білі коліна на сонці. З „телепеньок“ пішло дві бабі до церкви, лопотючи задьохтяними підтичками по халявах.

Село наїжилось, як дід перед смертю, й комсомолата радо минали останню хату, що коло коловороту застигла під очеретом. Наздоганяли великий гурт комсомолат. І знову поле, і знову сонце, знову радість, наче ось народилась дитина...

Мотря помила ноги в річці й пішла бережиною аж туди, де річка вливалась в глибоку камінну домовину. Вона колись ще маленькою любила тут пасти корову й завжди сиділа на скелі, як на коневі та дивилася вниз, де клекотіла річка по камінні, наче кипіла. Боялася тут заснути, щоб не впасти. Та наче якась сила держала її на скелі, й вона про все забувала. Навіть забувала про корову, що в цей час десь спокійно паслася в чужому просі.

Мотря тепер і прийшла сюди. З очей в неї все не сходила скрівавлена Петрова голова, й вона дивилася з скелі на річку (кипіла, заціпивши чорне каміння), щоб вигнати з голови цей кошмарний привид.

А ввечорі Мотрі довго не спалося. Старий Яхрем так само спокійно хропів у курені, а вона блукала між будівлями, йшла до річки, сідала на кладці й талапалась ногами в прозорій воді.

XV

Терешко аж скипів, коли почув, що Мотря прийшла й осталася в колективі.

— Сукини сини!.. Землю забрали й дочку забрали! — прошипів Терешко й цілий день сидів у стайні, поглядаючи на коней, що

хрупали траву в жолобові. Терешисі нічого не казав і тільки на другий день муркнув: — А та вже привіялася... До барбосів пішла...

Стара вже знала, що коли Терешко каже „та“, то це Мотря, коли Терешко каже „барбоси“, то це колективщики. Вона скрикнула, нап'яла на голову хустину й за порога.

Та Терешко наздогнав стару посеред подвір'я, дав доброго стусана в живіт, що аж стара присіла й поволік до хати:

— Кишки випустю, тільки но туди підеш...

Терешко після того весняного дня, коли Антін його спіймав із заступом на хуторі, значно схуд. Висока постать стала ще вища, кудлата голова наче закудлатилася гірше, цапина борідка з чорної зробилася рудою. Терешко тоді відсидів місяць. Після висідки він побачив, що „комсомоли — барбоси“ почали вперто „присвоювати“ його хутір і навіть закладають будівлі. Він не їв щось із тиждень, тинявся по левадах, що навкруги хутора, з-за кущів зазиравав як вовк, дивився, що там робиться. Дуже зрадив, коли побачив два курені, коли побачив, що там ночує Антін. Антін — це його найклятіший ворог. Він почав навідуватися на хутір ночами. Гріла голову думка — підкрастися, запалити курені й живими спалити там „гадів“. А коли будуть вискакувати, то стояти наготові й добити колом по голові... Та кожен раз, коли Терешко плазував до куренів, він бачив темну постать, що сиділа коло куреня й курила: сидів, безумовно, Антін, бо він завжди ходив у крамних чорних штанах і чорному піджакові. Терешко тоді скреготав зубами й плазував від куренів назад ув осоку.

Сьогодні Терешко ліг коло коней і довго з вечора перекидався з боку на бік і не міг заснути. Видумував різноманітні засоби, щоб позбутися „гадів“ але, врешті, відкидав, як непотрібні. Голова горіла, руки тряслися, наче він збирався на конокрадство в давнє минуле. Сердито слухав, як хрупали коні (на біса вони, коли нема коло чого ними робити).

Чорна ніч дивилася, й Терешко всміхнувся, як хворий, чорній ночі й підвівся з воза. Він пішов до хати, стягнув із жердки теж чорні (стара в бузину вмочила) штани й сорочку, натягнув на себе й вийшов до комори, де довго порався з свічкою. Одні зорі бачили, як Терешко з довгим ножем (острий на два боки) вийшов за ворота.

Терешко проскочив у береги й непомітною тінню подався до Парійового хутора. Він ліз і талапав босі ноги в мочарях, підкачавши штани по коліна. Лози хльостали, як батоги, по голих литках, осока різала підошви...

Терешко вперто йшов вперед з тупою головою, а в очах чогось скакав хлопчик — такий — у біленькій сорочині до п'ят, сидить у картоплі на городі. Тільки голову, як чорну шапочку, видно й усе кричить: — біжи, злодію, курей нажени!..

— Тху! — плюнув Терешко й нагадав, що це ж Антін, що колись він його таким маленьким бачив на городі: — чого це воно аж тепер привиділося?!

А хлопчик таки скакав перед очима, й біла сорочка наче лопотіла по очах.

Зашуміла річка в скелях. Недалеко й курені. Терешко вже крадеться, як кіт до миші. Лише чуточку потріскує під ногами суха трава. Зорі нахохлилися, наче на дощ чи вітер. Стало наче темніше. По небі, наче хвиля по морі, котяться хмари. Ось уже чорніє курінь, як копиця сіна. Терешко наче стеблина припав до куреня, міцно тримаючи в руках ножа...

Перед курінем чорніла постать. Вона сиділа, як завжди, але не курила. В куріневі хропло.

— Вже докурив — подумав Терешко й наче рябець скочив, заганняючи ножа по саму колодочку в темну спину...

Тільки щось гехнуло...

... Ген пеньок старого дуба чорніє. Кажуть, що колись блискавка розбила. Тепер стоїть пеньок, наче одинокий коштрубатий стовп на пожарищі мертво, нерухомо. Не зазеленіти вже на ньому листу зеленому мережаному, не впасти жолудеві маленькому, кругленькому. Стоїть пеньок нерухомо й лише ніччю сови кричать із дупла, як на яке лихо.

А від дуба стежечка в яр, де струмочок холодної води тече. Ярком-долиною сіножаті селянські розстелено, по-під межі копанки покопано, бо тут у жнива жінці полуднують.

Село обминули й берегами вони поверталися з райконференції й голосно гомоніли на тему: коли то тут буде соціалізм, коли замість обгорілого чорного дуба стоятиме шпильаста чудова арка могутньої радіостанції, замість отих левад розростеться чудовий парк комуністичного інтернаціоналу, замість сірої з рівчаками дороги білітиме рівний асфальтовий брук.

Коли?

І хлопці опускали руки, каблуками колупаючи чорну землю. Але очі дивилися зоряно, в очах горіло перемогою...

Мариська завела:

Комсомолец, маменько, комсомолец...
Вивів мене босую на моро-о-о-зень!

— Хлопці, далебі, он на дубові щось теліпається... — несподівано перебив Антін.

— Де?!

— А он на тій сухій гілляці...

Всі витріщилися. Всі з острахом ішли й дивилися на довге чиесь тіло, що ним вітер ледве коливав сюди-туди. Гілляка кумедно рипіла...

— Вішальник!

Стали й роздивлялись...

— Терешко! — сказав спокійно Антін: — уже аж посинів... Чого це йому не стало... От иродова душа! Невже ж із-за Парійового хутора...

Хлопці залишили двох тут, а самі подалися до куренів. Але здивування їх було надзвичайне, коли тут вони теж нікого не знайшли. Лише по траві, як мак, червоніла кров...

Всі кинулися до села. Й лише показалася перша хата, як якийсь хлопчина, перебігаючи вулицю, гукав:

— Хлопці! Терешко Струсів свою Мотрю заколов... Привезли до „паламарні“!

Всі вдарилися об поли...

Село в соломі. Та за селом на Парійовому хуторі, що тепер зве-ться колектив „Червона Борозна“, бляха й камінь. На сіножаттях будується другий, новий колектив.

Це ще малесенька краплинка, що виросте в річку, яка затопить село в соломі. Перша борозна революції пройшла по селі, обпалюючи червоним огнем старосвіцький спокій.

Тай ще й тепер бемкає дзвін. Бемкає тоді, коли на полях колектива гуркотить трактор. Голос дзвону зникає непомітно, а трактор кладе рівні, масні, наче чорні борозняки, скиби.

Від села чути п'яний клекіт. Шляхом іде чоловічина в постолах, коливаючись:

— З празничком вас!.. — вітається він до Антона, що стоїть при дорозі, наче молодий дубок: — тракторуєте... хе... А люди празникують... Не кортить?

— Ні! не кортить! — відповідає Антін: — чого ж це ви так рано з празника?

— Та... хе... випив... хвате!

Чоловічина йде далі, плутаючи ногами, а Антін пригадує, що й із колектива трое не видержало й пішло празникувати...

Антін дивиться на чоловічину, що плутається по шляху, виспівуючи:

Ой, чарочко повна, горілочка добра —
Якби мене хто просив — я випити годна...

Дивиться на село, звідки доноситься п'яне галасування й почуває, що він уже чужий тому селу. Здається — щоб йому знову дали тих дві десятині й сказали, — господарюй, то він лише розвів би руками, не знаючи, як до них взятися. Привик лише працювати тут, у гурті.

Село показувало свої муругі дахи солом'яні й стогнало від п'яної смаги... А в ночі горіло — п'яні глоси кричали лячно...

Село солом'яне... Гей би ти скоріше вже умерло - б!

О. ЛАН

ШПОРИШІ

Ви простяглись, мов килим при дорозі,
Рясні та пишні шпориші.
Не раз топтали вас чужі обози
І чоботи чужі.

Не раз душили вас ворожі груди
І рвали пучки рідних вояків...
Либонь до віку серце не забуде
Тих божевільних днів.

Та вшухла буря. Заросли могили.
І от по вас плазує дивна тінь:—
Немов павук, а лапи—ніби крила,
І в хомуті—залізний кінь.

Що-ранку й вечора по вас пісні росю.
Над вами звисла нива молода...
Благословенні будьте дні спокою
І творчого труда!

Минуть літа. Де пил валить—дорога
Сошою ляже під п'яту машин.
І ключ стовпів—огонь в степи розлогі
На плечах понесе над вами, шпориші.

І ви побачите над сизим степом
Нові сонця повноколосих днів...
Тобі, майбутнє, серця мого трепіт
І мій зелений спів!

МИКОЛА ШЕРЕМЕТ

ПІД ОСІНЬ

Тепер пізніше рожевiють ранки,
І свiжiсть дужче обвива лице,
Як хороше у холод цей
Промерзнуть трохи вийшовши на ганок.
І поки сонце ген аж вище сяде,
Напитись грудьми аромату з саду.

Цвiте жоржин і пахне кропивою
(Роса і досi ще не змила пил!)
Та хто її кусючую любив?
Отак замурзана росте собі в спокою.
А гарно пахне чимсь терпким і дужим
Із будяками і полинню в дружбi.

Пружаві м'язи, кристалевий мозок,
Усе таке прозоре і ясне, —
Аж поки ранок попелить почне...
За стiл сiдять, чи погуляти може?
Постою трохи і візьмусь до працi,
Така охота працювати вранцi.